

Goed en geld

„Bedrijfsethiek... dat is toch gewoon poen?“, zo luidt de opmerking die nogal eens gemaakt wordt wanneer gesproken wordt over het normen- en waardenpatroon van ondernemingen. Wie zich er wat minder gemakkelijk van af wil maken stuit evenwel op een complexe materie die niet met simpele dooddoeners kan worden afgedaan. Bedrijfsethiek is meer dan 'goed zaken doen', het reikt verder dan wat moreel vanzelfsprekend is of wat de wet voorschrijft. Bij de beslissing wat, waar en hoe te produceren en op welke wijze de produkten aan de man te brengen zijn wezenlijke ethische vraagstukken in het geding. Wat vinden we van supermarkten die kleine middenstanders wegconcurreren? Moeten westerse bedrijven zich wel of niet terugtrekken uit Zuid-Afrika? Hoe moeten we de sterke opkomst van afroepcontracten beoordelen? Welke gedragscodes zouden voor multinationale ondernemingen moeten gelden? De gemoederen raken vaak danig verhit wanneer over dit soort vragen gediscussieerd wordt. Bankiers en managers, overtuigd van de eerzaamheid van hun beroep, voelen zich aan de schandpaal genageld, economen vrezen voor een onverhoedse aanval op de ondernemingsgewijze productie terwijl verongelijkte pressiegroepen steen en been klagen dat hun idealen gedwarsboemd worden door economische belangen.

Er is momenteel sprake van een oplevende belangstelling voor bedrijfsethiek. Het komt de helderheid van de discussie over dit onderwerp ten goede wanneer onderscheid gemaakt wordt tussen micro-ethiek en macro-ethiek 1). Met het eerste wordt de ethiek van individuele economische handelingen bedoeld. Het gaat hier om de ethische waardering van de gedragsalternatieven die binnen de competentie van de enkeling liggen. De economische en maatschappelijke structuur worden als gegeven beschouwd. Bij macro-ethiek gaat het daarentegen juist wel om een ethische waardering van structuren en instituties. Economische verschijnselen en verbanden worden op hun 'ethische merites' beoordeeld. Deze ethiek wijst op de binnen bestaande structuren geringe speelruimte die er voor individuele verantwoordelijkheid is.

Aansluitend op het gemaakte onderscheid kent het dispuut over bedrijfsethiek globaal genomen twee benaderingswijzen: een individualistische en een structurele. De eerste wil de discussie beperken tot de individuele ethiek en zich niet inlaten met het ethische gehalte van de bestaande economische orde. Steekpenningen, belastingontduiking, misleidende reclame en dergelijke zijn de onderwerpen die in deze benaderingswijze – in de Verenigde Staten bekend als 'business ethics' – aan de orde komen. In deze benadering gaat het er om dat er op de markten sprake is van een eerlijke, 'faire' competitie. De maatschappelijke verantwoordelijkheid van de ondernemer wordt vrij eng gedefinieerd. Hij moet voor alles waken voor de continuïteit van het bedrijf en verder zijn personeel 'redelijk' belonen en behandelen. Het is niet zijn taak zich het hoofd te breken over meer werknemersinspraak of een schoner milieu.

Deze benaderingswijze heeft haar wetenschappelijke grondvesten in de *neo-klassieke theorie*. Binnen die theorie vindt er een scheiding plaats tussen economie (zijns-oordelen) en politiek (waarderingsoordelen). Economen behoeven zich derhalve niet bezig te houden met ethische vraagstukken omtrent de economische orde. Volgens de theorie is er trouwens geen vuilte aan de lucht, want door de vooronderstellingen van volkomen concurrentie en consumentsovereïniteit komt een volledig efficiënte allocatie van produktiefactoren tot stand, krijgt de consument wat zijn hart begeert terwijl via de grensproductiviteit beloning naar rato van de bijdrage aan de produktie plaatsvindt.

De politieke pendant van de individualistische benadering is het *liberalisme*, dat de individuele verantwoordelijk-

heid zoveel mogelijk tot zijn recht wil laten komen. Volkomen concurrentie en een terughoudende overheid, zowel op economisch als bestuurlijk gebied, passen in een individuele, liberale ethiek.

De tweede, structurele benadering plaatst bedrijfsethiek in de maatschappelijke context. Een efficiënte produktie en faire gedragsregels betekenen nog niet dat alle ethische vraagstukken opgelost zijn. De verdeling van de welvaart, ongelijke machts- en ruilverhoudingen op nationaal en internationaal gebied, een eenzijdig vooruitgangsgeloof zijn kwesties die deze benadering niet links laat liggen, maar betrekken wil in een ethische beoordeling van het economisch gedrag van ondernemingen.

Het waren de *klassieke economen* die zich diepgaand bezighielden met het vraagstuk van een rechtvaardige economische orde. Adam Smith schreef eerst een boek over de 'theory of moral sentiments', om op basis daarvan zijn economische theorie te ontwerpen. Hij kwam tot de conclusie dat eigenbelang en het marktmechanisme de mensheid veel heil en zegen brengen. Karl Marx had daar zo zijn eigen ideeën over, maar waar het hier om gaat is dat ethiek verbonden was met economie, een samenhang die met de opkomst van de neo-klassieke theorie gedeels verloren is gegaan. De structurele benadering heeft een natuurlijke affiniteit met het *socialisme*, omdat die politieke stroming vraagstukken over de economische orde en structuur nadrukkelijk aan de orde stelt. Op grond van een structurele benadering kunnen socialistische tot de conclusie komen dat voor het realiseren van bepaalde ethische doelstellingen een sterke overheid noodzakelijk is. Niet omdat ondernemers niet van goede wil zouden zijn, maar omdat het voor kan komen dat zij vanwege bedrijfseconomische criteria als het ware gevangen zitten in een 'prisoners dilemma', waaruit alleen de overheid hen kan verlossen.

Na deze theoretische uiteenzetting is het ten slotte interessant de aandacht te richten op de bedrijfsethiek in de alledaagse praktijk. Hoe gaan degenen die in het bedrijfsleven de touwtjes in handen hebben, de 'captains of industry', met ethische vraagstukken om? Een bundeling van interviews met twaalf prominente ondernemers over 'ethiek en ondernemen' gunt ons een kijkje in de keuken 2). Bedrijfsethiek blijkt door de geïnterviewden vrijwel uitsluitend bekeken te worden in termen van individuele ethiek. Binnen de grenzen van de wet en de beroepscode opereren en verder goed zaken doen, dat is veelal de strekking van de interviews. In de epiloog van de bundel wordt dan ook geconcludeerd dat de meeste geïnterviewden ethische elementen rationaliseren: „Het is het verstandigste om altijd ethisch en eerlijk te handelen want daar kom je op lange termijn het beste mee uit“. Redenerend vanuit het macro-ethisch gezichtspunt dat de economische structuur de ethische opvattingen en individuele verantwoordelijkheid sterk bepaalt en begrenst, is het ook niet verwonderlijk dat ondernemers zich alleen met micro-ethiek bezighouden. Degenen die daar geen vrede mee hebben en pleiten voor een structurele benadering van bedrijfsethiek lijken het huidige tijdsgewricht, waarin pragmatisch denken hoogtij viert, in ieder geval niet mee te hebben. De recente aandacht voor bedrijfsethiek komt wat dat betreft een beetje merkwaardig over.

J.H. Hoogteijling

1) Zie bij voorbeeld A. Kouwenhoven, *Inleiding in de economische ethiek*, Callenbach, Nijkerk, 1981, met name blz. 40-46.

2) *Ondernemen en ethiek. Twaalf interviews met Nederlandse ondernemers*, Het financieele Dagblad, Amsterdam, 1986.